

формування коаліцій до та після виборів та виокремлюються основні типи коаліцій. Оскільки у цій статті проаналізовано та систематизовано погляди та підходи провідних західних вчених на партійно-політичну відповідальність коаліцій, на цій основі можна проводити подальше дослідження особливостей відповідальності політичних партій в Україні не лише в контексті утворення цих об'єднань, а й з точки зору форми правління, яка буде оптимальною для нашої держави.

1. Шлоер Б. Пробільшість і меншість у парламенті ФРН // Парламентаризм в Україні: теорія і практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України: 26 черв. 2001 р. — К., 2001. — С. 122-126.; 2. Bawn R. Short versus Long Coalitions: Electoral Accountability and the Size of Private Sector // American Journal of Political Science. — 2006. - Vol. 50, № 2. — P. 251-266.; 3. Blais A., Aldrich J. H., Indridason I. H., and Levine R. Do Voters Vote for the Government?: Testing Downs' Pessimistic Conclusion // Party Politics. — 2006. — № 12. — P. 691-705.; 4. Cheibub J. A., Przeworski A., and Saiegh S. M. Government Coalitions and Legislative Success under Presidentialism and Parliamentarism // British Journal of Political Science. — 2004. — Vol. 234, № 4. — P. 565-588.; 5. Golder S. N. Pre-Electoral Coalition Formation in Parliamentary Democracies // British Journal of Political Science. — 2006. — Vol. 36, № 2. — P. 193-213.; 6. Goodin R. E., Werner G., and Sausgruber R. When to Coalesce: Early versus Late Coalition Announcement in an Experimental Democracy // British Journal of Political Science. — 2008. — Vol. 38, № 1. — P. 181-192.

Л. Левченко

КОНФОРМНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕАКЦІЯ НА ГРУПОВИЙ ТИСК

У широкому розумінні конформізм як форма політичної поведінки характеризується підпорядкуванням людини соціальній групі.

Як зауважує І.Кон, «на рівні побутової свідомості цей феномен зафіксовано давно в казці Г.-Х. Андерсена про голого короля» [3, с. 296].

Щоб позбавитися цього негативного відтінку, в науковій літературі частіше говорять не про конформізм, а про конформність, або конформну поведінку, маючи на увазі чисто психологічну характеристику позиції індивіда відносно позиції групи, прийняття або неприйняття ним певного стандарту думки, яка притаманна групі, ступінь підпорядкування індивіда груповому тиску [1; 2; 3; 6; 7, 8].

На характер поведінки суб'єкта політики здійснюють вплив різні чинники. Серед них можна виділити:

а) внутрішні (їх носієм є власне суб'єкт політики);

б) зовнішні (вплив середовища на суб'єкт політики). Вони можуть бути представлені через фактори свободи і насилля, які в заданому ними

континуумі мають й інші феномени

Можна виокремити наступні фактори, які визначають конформну поведінку суб'єкта політики:

- 1) фрустраційна реакція;
- 2) особливості самосвідомості;
- 3) регламентація бажань і своїх потреб;
- 4) жорсткість етичної системи [4, с. 348].

Фрустраційна реакція виражається як людська слабкість, відчуття безсилля, неможливість змінити хід подій в своєму власному житті, вплинути на стан справ в організації, до якої вони належать, і в країні в цілому. Це відчуття безсилля не може вважатися об'єктивним вираженням життєвих реалій. Більшість людей недооцінюють ті, хай і невеликі, можливості для зміни власного життя або впливу на ситуацію.

А.Деркач характеризує це явище таким чином: хоча політична ситуація в суспільстві дійсно досить складна, є певні ступені свободи, які суб'єкт політики просто не використовує.

Аналогічний висновок може бути зроблений і відносно позиції людей по відношенню до політичних організацій — можливості дії на них явно зменшуються. Отже, відчуття фрустрації характеризує не стільки особисту і соціальну ситуацію людини, скільки її сприйняття цієї ситуації [4, с. 349].

Другий чинник характеризує особливості самосвідомості. Серед них можна виділити такі основні ознаки самосвідомості, як деіндивідуалізація та деперсоналізація, відчуття залежності. Проаналізуємо кожен з цих ознак особливостей самосвідомості суб'єкта.

Деіндивідуалізація виявляється в недостатньому відчутті своєї індивідуальності, відмінності від інших. Це визначено особливостями прийнятої системи виховання і соціалізації, своєрідним стилем образумок, діяльності, життя. Як показують дослідження, відчуття деіндивідуалізації, тобто схожості з іншими людьми, приводить до зростання жорстокості та зниження тенденцій до взаємодопомоги.

Деперсоналізація у значної кількості людей формується та виявляється у вигляді дій, що здійснюються в певних ситуаціях, коли вони свої особливості приписують не собі, а як би комусь іншому або якійсь автономній частині себе, за яку суб'єкт не несе моральної відповідальності. Такими ситуаціями можуть бути не лише ситуації екстремальні, але і цілком буденні, пов'язані з виконанням своїх функціональних або суспільних обов'язків.

Відчуття залежності полягає в тому, що людині видається, що вона не може змінити важливі обставини свого життя — змінити роботу, місце проживання, створити нову сім'ю. Труднощі цих змін — безумовно, реальні і серйозні — всіляко перебільшуються.

Третім чинником є регламентація своїх бажань і потреб. Значне число людей не лише не роблять майже нічого для досягнення своїх цілей, але і відмовляються від самих цих цілей — нічого не хочуть. Цінності спокою, стабільності переважають над всіма іншими можливими винагородами, в результаті людина заздалегідь відмовляється від елементарних матеріальних

і духовних благ, гарантуючи собі спокій і стабільність. Таким чином, ті блага, прагнення, яких і є, в значній мірі, зовнішньою стимул-реакцією до активності, знецінюються у свідомості суб'єкта і не можуть виступати як підкріплення. У полегшеному варіанті відмова від бажань набуває форми орієнтації лише на суто особисті або родинні блага — все інше знецінюється.

Конформність констатується там і тоді, де і коли фіксується наявність конфлікту між думкою індивіда і думкою групи і подолання цього конфлікту на користь групи. Ступінь конформності — це ступінь підпорядкування групи у тому випадку, коли зіставлення думок суб'єктивно сприймалося індивідом як конфлікт. Розрізняють зовнішню конформність, коли думка групи приймається індивідом лише зовні, а на ділі він продовжує чинити їй опір, і внутрішню (інколи саме це і називається справжнім конформізмом), коли індивід дійсно засвоює думку більшості. Внутрішня конформність і є результатом подолання конфлікту з групою на її користь [1].

Людська психіка має властивість економити час і сили. Так і тенденція підпорядковуватися соціальним нормам фактично економить мислення: все, що від нас вимагається в певній соціальній ситуації, — це бездумно демонструвати соціально очікувану поведінку. «В.Чалдіні в роботі «Вплив» наводить аргументи з приводу того, якою великою є роль соціальних норм у спрощенні нашого життя і скорочення обсягу необхідних розумових операцій. Така тенденція, на його думку, працює на нашу користь. Вже в ранньому віці ми виявляємо, наскільки легше жити, якщо ми дотримуємося соціальних норм і навчаємося це робити, практично не замислюючись» [3 с. 296].

Як зазначає Г.Андрєєва, «...феномен групового тиску як один з механізмів формування малої групи (точніше, входження індивіда у групу) неминуче залишиться формальною характеристикою групового життя до тих пір, доки при його виявленні не будуть враховані змістовні характеристики групової діяльності, що задають особливий тип стосунків між членами групи».

Хоча у більшості випадків нашою реакцією буде майже автоматичне підпорядкування соціальним нормам, безумовно, існують ситуації, коли ми цього не бажаємо. Отже, якщо люди підпорядковуються, то це зовсім не означає, що вони згодні з соціальним договором. Люди змінюють свою поведінку у відповідності до соціальних норм, навіть якщо у дійсності вони їх не сприймають. Цей тип підпорядкування отримав назву поступливість (бажання уникнути соціального покарання і завоювати соціальне схвалення), а основу його складає нормативний тиск.

Поступливість - це тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина не сприймає їх, проте приводить свою поведінку у відповідність з ними, щоб уникнути покарання і отримати соціальне схвалення [3, с. 297].

Тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина з ними повністю згодна — це схвалення та інтерналізація. Тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина повторює дії рольової моделі, є ідентифікація. Уявлення, що пов'язані з ідентифікацією, можуть змінитися, якщо нова

ідентифікація змінить попередню. Ми можемо навести наступний приклад зміни політичних уподобань у зв'язку зі зміною оточення. Людина підтримує довгий час певну політичну силу, яку дуже поважають в її родині. Але з переходом на нову роботу, в новий колектив вона кардинально змінює свої політичні уподобання. Змінилась її ідентифікація.

Конформність полягає не просто в тому, що індивід діє так само, як всі, але в тім, що він піддається впливові загальної дії, тобто він поводить не так, як це буває, коли він наодинці. Конформність констатується там і тоді, де і коли фіксується наявність конфлікту між думкою індивіда і думкою групи та подолання цього конфлікту на користь групи.

Таким чином, можна виділити декілька факторів, що складають специфіку конформізму:

Конформістська поведінка є реакцією на тиск групи. Але цей тиск не виражено у формі конкретної вимоги. Поведінка людини є добровільною. Навпаки, наявність вираженої вимоги здатна спонукати людину до неконформістської реакції.

Конформізм веде до нівелювання, гомогенізації членів групи. Тиск групи робить усіх рівними і безособленими. Натомість підпорядкування вимозі, коли один наказує, а інший підкорюється, говорить про нерівність, диференційовану структуру групи.

Конформістська поведінка не дає індивідові можливості перекласти відповідальність за свої дії на інших, бо він не може визнати того факту, що він пішов за групою. Навпаки, у випадку підпорядкування конкретній особі, особливо, коли це має негативні наслідки, людина схильна перекласти відповідальність на інших.

Але конформізм буває не завжди ширим. Конформіст схильний удавано поділяти прийняті в групі переконання. Дані переконання можуть стосуватися суджень про соціогенні параметри (соціальні настанови, соціогенні потреби тощо) і компетентність (професійні, політичні, мистецькі, релігійні та інші знання) особи, що долучилась до контактної групи і підпала під її соціальний вплив.

Розрізняють дві форми конформності: внутрішню, особисту, і зовнішню, публічну. У першому випадку, якщо йдеться про соціалізацію, відбувається дійсна мотивована інтеріоризація групової соціальної настанови або інших параметрів під впливом оточуючих осіб як обґрунтованішої, а у другому випадку — демонстративне підпорядкування нав'язуваній групою нормі, правилу, судженню з метою заслужити схвалення або уникнути осуду. Сутність першої форми конформності є соціалізація особистості, а другої форми — формальне прийняття судження групи, залишаючись приховано на своїй позиції. У будь-якому випадку обидві форми конформності слугують специфічним способом розв'язання усвідомленої суперечності між особистим і домінуючим в групі переконаннями на користь останньої: підпорядкованість груповій меті-потребі змушує дану особу шукати дійсної або уявної згоди з нею [7, с. 258].

На нашу думку, ту важливо розглянути явище конформності,

досліджуваної за допомогою запропонованого американським психологом С.Ашем методу «підставної групи». Він вперше експериментально продемонстрував явище конформної поведінки піддослідної особи під тиском групи: в одному з трьох випадків піддослідний, який правильно визначав довжину відрізка, порівнюючи її з іншими відрізками, відмовлявся від своєї думки під тиском одностайної думки підставної групи про помилковість його виміру. Пізніше було встановлено низку закономірностей про конформність особистості під тиском групи, а саме — схильність піддослідного до конформності:

- зростає з розміром групи до трьох осіб;
- залежить від якісного складу членів групи — їх авторитету, ерудиції, професійної належності тощо;
- залежить від одностайності членів групи щодо висловлюваної думки і знижується в разі наявності підтримки хоча б одного з її членів;
- знижується з віком;
- залежить від статі: у жінок вища, ніж у чоловіків.

За регулятивно-детерміністською парадигмою теорії особистості наведені закономірності схильності особистості до конформності є радше за формою, ніж за змістом. Опір даної особистості тиску групи залежить від зацікавленості її в тематиці діяльності та в принциповості, твердості поглядів, глибини переконань і віри, тобто від відповідності сформованих соціогенних потреб особистості в тематичній спеціалізації групи і ступеня якості інтеріоризації соціальних настанов [7, с. 258-259].

«Людина може підпорядковуватися групі або для того, щоб бути прийнятою, а не відштовхнутою нею, або тому, що вона прагне отримати деяку інформацію. М.Дойч і Х.Джерард назвали ці причини відповідно нормативним і інформаційним впливом» [3, с. 298].

Термін «нормативний вплив» описує механізм того, як людина змушена підлаштовуватися під суспільні або групові соціальні норми, щоб суспільство її не відштовхнуло. Соціальні норми — це основні правила, що визначають поведінку людини в суспільстві.

Групові норми за своєю суттю є уявленнями, що вироблені членами групи в процесі їх життєдіяльності про належні для даної групи способи поведінки. Всі групові норми є соціальними нормами, тобто являють собою моделі, зразки, еталони належної з точки зору суспільства в цілому і соціальних груп та їх членів поведінки.

У всіх суспільствах існують норми, яка поведінка буде доречною для членів даного суспільства. Деякі з цих норм визначаються всіма членами суспільства (правові закони), інші варіюються від групи до групи (наприклад, електоральна орієнтація). В неформальних об'єднаннях, наприклад, існують норми і правила, які діють тільки в цих об'єднаннях.

Політичні норми — це загальноприйняті, а також встановлені державою обов'язкові правила й порядок загального характеру, покликані сприяти регулюванню політичних відносин і забезпеченню їх зміни та розвитку. Основною функцією політичних норм є регулятивна функція [5, с. 419]. Тому

очевидно, що норми є дуже сильним фактором, що впливає на поведінку людини. Це видно хоча б з того, що відбувається з людьми, які порушують ці норми: інші члени групи починають уникати їх, а інколи, в крайніх випадках, навіть примушують їх вийти з групи. Всі прояви поведінки членів групи сприймаються, оцінюються, регламентуються у відповідності до соціальних норм.

Для того щоб стимулювати нормативну поведінку і знизувати імовірність появи ненормативності як масового явища, в кожній групі створюється і діє система санкцій. «Санкції — це механізм, завдяки якому група «повертає» свого члена на шлях дотримання норм» [3, с. 298]. Санкції можуть бути двох типів: заохочувальні та каральні, позитивні та негативні. Система санкцій призначена не для того, щоб компенсувати недотримання норм, а для того, щоб забезпечити дотримання норм. Дослідження групових санкцій потребує конкретного аналізу конкретних груп, бо зміст санкцій повинен відповідати змістові норм, а такий аналіз неможливо зробити без аналізу конкретних властивостей групи.

Уявлення про те, що значна частина нашої поведінки прямо залежить від соціальних норм і соціального контексту, давно прийнято наукою. Соціальні психологи вважають, що більшість людей дотримується того, щоб їх поведінка відповідала моделям, які схвалюються суспільством.

Нормативний вплив зумовлено сукупністю зовнішніх факторів, а інформаційний — внутрішніми факторами. Серед зовнішніх факторів найбільш дієвими є санкції (фізичне покарання, несхвалення, антипатія тощо), які застосовує група по відношенню до «відступників». Більшості людей не подобається інакомислення, сприймаючи його як загрозу їх самосвідомості. У індивідів, об'єднаних в групи, ступінь нетерпимості до інакомислення підсилюється багаторазово. Це надає впевненості у своїй абсолютній правоті, а з іншого боку — породжує неприязнь, агресію до тих, хто не дотримується групових норм.

Ефект відторгнення інакомислення в групі було продемонстровано в експериментальному дослідженні соціального психолога С.Шехтера. Експериментальна група нараховувала дев'ять осіб, троє з яких були «підставними». Між підставними досліджуваними було розподілено такі ролі: один — конформіст, що завжди погоджувався з шістьма справжніми піддослідними; другий був «перебіжчиком», що спочатку сперечався з групою, а потім, піддавшись тиску групи, поступався їй. Третій грав роль «дисидента», що постійно не погоджувався з більшістю.

За сценарієм експерименту серед його учасників проводилася дискусія з приводу того, як суворонеобхідно покарати неповнолітнього правопорушника. Після закінчення дискусії учасники взаємно оцінювали один одного. Всі досліджувані, що брали участь в експерименті, найбільш негативну оцінку надавали «дисидентаві», а найбільш позитивну — «конформістові». Члени групи не бажали мати ніяких стосунків з «дисидентом» і на майбутнє [3, с. 299].

Отже, відсутність згоди з більшістю закінчувалася для «дисидента»

ізоляцією. В реальному житті у більшості людей є страх опинитися в ізоляції, тому індивіди віддають перевагу тому, щоб дотримуватися норм групи. В даному випадку конформізм є наслідком нормативного соціального впливу.

Інформаційний вплив зумовлений тим, що людина, розширюючи знання про себе і світ, прагнучи зрозуміти, якої позиції потрібно дотримуватися в тих чи інших соціальних питаннях, спирається на інформацію, що надається їй оточенням, групою. Отже, в разі інформаційного впливу здійснюється підпорядкування людини групі не тому, що вона боїться осудження з боку інших, а тому, що без орієнтації на думку інших людина не знає, як правильно поводитись.

Орієнтація на знання інших сприяє адаптації людини у світі, який створено людьми і без них не піддається розумінню. Р.Чалдіні зазначає таку особливість: щоб визначити, що саме є правильним, ми прагнемо дізнатися, що вважають правильним інші, а свою поведінку ми вважаємо правильною тільки до тих пір, поки спостерігаємо її у оточуючих. Він назвав це соціальною перевіркою. У теорії соціального порівняння Л.Фестінгер доводить надзвичайно велику роль процесу порівняння у формуванні самосвідомості особистості, що відбувається на основі інформації про свою «правильну» поведінку. Тому людина потребує знань про те, як їй потрібно поводитись [3, с. 300].

Цю інформацію вона може отримати, лише порівнявши себе з іншими людьми. Зіставивши свою поведінку з поведінкою інших людей, індивіди отримують упевненість, відчуття безпеки і передбачуваності світу. Отже, інші люди, група виступає для індивіда еталоном правильності, що формує його самосвідомість. Тому чинником, що зумовлює внутрішню конформність, є інформаційний вплив.

Узагальнюючи різні точки зору на природу конформної поведінки можна зробити висновок щодо головних чинників, які її викликають. Конформна поведінка виникає тільки у разі конфлікту (реального чи уявного) між індивідом та суспільством/групою. Вона виникає тільки в ситуації тиску (впливу групи). При цьому важливим є те, що цей тиск здійснюється не як пряма погроза, а саме як психологічна дія. На конформну поведінку впливають внутрішні та зовнішні чинники. Конформізм веде до нівелювання, гомогенізації членів групи. Найсильніше соціальний вплив здійснюється в умовах референтної групи, яка виступає для індивіда еталоном у поведінці.

На нашу думку, важливо зазначити, що конформний стиль поведінки виявляється у найгостріших і конфліктних для індивіда ситуаціях. Психологічним проявом конформізму в такій ситуації є слухняне приєднання до позиції більшості, сліпа віра у правильність цієї позиції. В політиці цей вибір відбувається дещо свідомо. Індивід або ж група (партія, організація, рух) приєднуються до позиції більшості заради певної мети. Передусім такою метою виступає влада, можливість впливу, або ж просто власний спокій та безпека.

1. Андреева Г.М. Социальная психология //http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/20322/ 2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие. История, теория и современная практика. - К.: Абрис, 1994. - 168 с. 3. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу. Навчальний посібник для вузів/ В.В.Москаленко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с. 4. Политическая психология: Учебное пособие для высш. школы /Под. общ. ред. А.А.Деркача, В.И.Жукова, Л.Г.Лаптева. – М.: Акад. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 859 с., с. 347]. 5. Політологічний енциклопедичний словник /Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 564. 6. Тиллих П. Мужество быть //psylib.org.ua/books/tillp01/index.htm 7. Циба В.Т. Системна соціальна психологія. Навчальний посібник для вузів/ В.Т.Циба. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с. 8. Фромм Э. Человек для себя: Исследования политических проблем этики/ Э.Фромм, пер. Л.А.Чернышева. – Минск.: Коллекция, 1992. – 253 с.

І. Хоржевська

ОСОБИСТІСНІ ЗМІНИ ФАХІВЦЯ ЯК НАСЛІДОК ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ

В умовах демократизації суспільства багато людей з консервативними поглядами не змогли адаптуватися до нових умов життя, в основному через занадто швидкий перехід у нову систему відносин, і в такий спосіб залишилися на задвірках розвитку ринкових відносин, в яких можливості окремої людини цінуються вище, ніж одноманітні й безперспективні зусилля мікрогрупи, де люди перестали бути взаємозамінні, а стали цінними залежно від їхніх професійних можливостей і прагнення до самореалізації. На сучасному етапі свого формування соціальний простір породжує безліч проблем, що заважають активній життєдіяльності особистості, як соціальних, так і психологічних. Однією з таких проблем є професійна деформація.

Професійною деформацією в психологічній літературі частіше називають негативне соціальне явище, що проявляється в різних моделях поведінки особистості й впливає на її службову діяльність.

На сьогоднішній день проблемі професійної деформації як негативного явища присвячено чимало досліджень. Так ряд авторів пов'язують це явище з негативними змінами соціально-психологічної структури особистості, які заважають успішному здійсненню професійної діяльності (Александров Ю.В. [1; 2], Р.М. Грановська [12], Л.Н. Корнєєва [22], Г.Г. Романович [47]). На думку інших авторів, професійна деформація викликає небажане перетворення психічних характеристик індивіда (Д.П. Котов [23], В.С. Медведев [30], Г.Г. Шиханцов [58]). Ці перетворення спричиняють зміни в негативну сторону професійних можливостей особистості та її схильностей.

Разом з тим, проведений аналіз свідчить, що проблемі професійної деформації у прикладних – медичних, педагогічних, психологічних